

**ОДИН УЧИТЕЛЬ,
ДВІ ЗУСТРІЧІ¹**

- ¹ Уривок цього діалогу був опублікований у часописі *Philosophie Magazine*, номер 52, вересень 2011 року, під назвою «Обери свого Лакана!». Пізніше автори ще раз його ретельно переглянули та внесли необхідні зміни й доповнення на основі транскрипції, підготовленої Мартеном Дюру. — Прим. редакторів французького видання.

Журнал *Philosophie*: Для початку чи міг би кожен із вас двох окреслити свій зв'язок із Лаканом? За яких обставин ви відкрили для себе його думку?

Елізабет Рудінеско: Психоаналітична пригода розпочалася для мене ще вдома. Моя мати, Женні Обрі, працювала лікаркою і опікувалася дітьми, яких залишили батьки. Вона також була психоаналітикинею, і саме вона вперше запровадила у Франції лікувальні методи Джона Боулбі та Анни Фройд, з якою познайомилася в Лондоні. З 1953 року вона стала не так послідовницею Лакана у прямому сенсі цього слова, як його супутницею, й була поряд із ним у мить заснування Французького психоаналітичного співтовариства (ФПС)². Тож невдовзі після розлучення

² Французьке психоаналітичне співтовариство (фр. *La Société française de psychanalyse*) – професійне об'єднання французьких психоаналітиків, утворене 1953 року після розколу в лавах Паризького психоаналітичного співтовариства (фр. *La Société Parisienne de Psychanalyse*), найстарішої психоаналітичної організації

батьків Лакан почав часто навідуватися в дім моїх матері й вітчима (П'єра Обрі). Женні була близькою подругою Сильвії Батай, з якою Лакан тоді щойно одружився.

У той час я іноді навідувалась у Гітранкур, у Превоте³, в заміський будинок Лакана, однак тоді мені й на гадку не спадало, що цей чоловік міг бути мислителем такого масштабу. Пізніше, у підлітковому віці, психоаналіз мене зовсім не цікавив. Я не відчувала ані найменшого поклику до цієї справи, якою так захоплювалась моя мати. Я радше мріяла писати романи або ж знімати кіно. Тому спершу почала вивчати літературу, пізніше лінгвістику, захоплюючись *Cahiers du cinéma*⁴, кінематографом Нової хвилі й тогочасного Голлівуду.

Франції, що була створена 1926 року за погодженням із Зігмундом Фройдом і належала до Міжнародної психоаналітичної асоціації (англ. *International Psychoanalytical Association*), відомої також за абрєвіатурою I.P.A. — Тут і далі прим. перекладача.

- 3 *Гітранкур* (фр. *Guitrancourt*) — муніципалітет у Франції, в регіоні Іль-де-Франс, на відстані близько 50 км на захід від Парижа, де була розташована заміська садиба Лакана, що отримала назву Превоте (фр. *la Prévôté*).
- 4 *Cahiers du Cinéma* — впливовий французький журнал, присвячений кінематографу, заснований 1951 року. Першим редактором журналу був Ерік Ромер, а до колективу постійних

У 1966 році я поїхала викладати в Бумердес, що в Алжирі. Того самого року вийшли друком «Слова і речі» Мішеля Фуко та *Écrits* Лакана. Який винятковий момент! Структуралістська хвиля, здійснена Клодом Леві-Строссом та підхоплена Луї Альтюссером у його праці «На захист Маркса», що була видана 1965 року, стала для мене справжнім одкровенням. Викладання філософії в ліцеї, де я навчалася, було жахливим, тож я нарешті відкрила для себе цих філософів і мислителів — теоретиків мови, — які писали в дуже незвичний спосіб. Отож я з величезним задоволенням поринула в читання *Écrits*, яке значно полегшувалось тим, що я була добре обізнана зі структурною лінгвістикою (започаткованою Фердинандом де Соссюром і пізніше розвиненою Романом Якобсоном), з якої багато черпав Лакан. Як зараз бачу одну дивовижну сцену: я категорично заявляю матері, наскільки «її» Лакан видається мені геніальним. А вона відповідає: «Я тобі вже відколи про це торочу!». Тож ми почали час від часу обговорювати з нею, іноді надто пристрасно, теорію позначника, яку кожна з нас розуміла трохи по-своєму.

авторів входили, серед інших, такі знамениті кінорежисери Нової хвилі французького кіно, як Жан-Люк Годар, Клод Шаброль та Франсуа Трюффо.

Після подій травня 68-го я відмовилася від ідеї стати письменницею і зосередилася натомість на вивченні гуманітарних наук та філософії, захистила диплом із літературознавства під керівництвом Цветана Тодорова в Університеті Венсен-Париж VIII (тепер — Університет Венсен у Сен-Дені), а пізніше захистила там ще й докторську дисертацію. Я відвідувала семінар Жиля Дельоза про Анти-Едипа, потім зацікавилася історією через знайомство з Мішелем де Серто, який викладав на факультеті психоаналізу, заснованому 1969 року Сержем Леклером. 1972-го я познайомилася з Луї Альтюссером. Щодо Лакана, то в 1969 році я почала асистувати на його семінарі, що відбувався на факультеті правознавства в Паризькому університеті. Коли мати розповіла йому про моє зацікавлення його ідеями, він одразу ж запросив мене на зустріч. Під час розмови він вигукнув: «Що б усе це мало означати? Чому ви так довго не приходили до мене?» Я розповіла йому, що саме почала працювати над творчістю Жоржа Поліцера для журналу *Action poétique*, який очолював Анрі Делуї, а Лакан узявся переконувати мене долучитися до Паризької фрейдистської школи (ПФШ)⁵,

5 Паризька фрейдистська школа (фр. *l'École freudienne de Paris*) — психоаналітичне товариство, засноване Жаком Лаканом 1964 року. Лакан розпустив організацію за рік до своєї смерті, в 1980 році.

яку він заснував 1964 року, хоч я тоді ще не вирішила, чи хочу проходити аналіз. Я погодилася на його пропозицію, в такий спосіб, так би мовити, обравши власну долю. Я залишалася членкинею ПФШ, аж доки Лакан сам не розпустив її за рік до смерті.

Ален Бадью: Мій шлях був іншим. В юності я був переконаним сартріанцем. Між 1958-м та 1962-м я, тоді студент філософського факультету Вищої нормальної школи (ВНШ), що на вулиці Ульм, зустрів свого другого вчителя після Сартра моїх шкільних літ, Луї Альтюссера. Це було бурхливе зіткнення протилежностей. Тоді як Альтюссер закликав іще раз перечитати Маркса, звільнивши його від мотлоху гуманізму, Сартр саме викладав свою екзистенціалістську візію гуманізму. Цілком випадково мені тоді до рук потрапив перший номер часопису *La Psychanalyse*, в якому було вміщено знамениту римську промову Лакана (його виступ на конференції, що називався «Функція і поле мовлення та мови у психоаналізі», 1953). Цей текст мене буквально приголомшив, я відчув справжнє текстуальне захоплення, настільки сильне, що відтоді мій теоретичний зв'язок із Лаканом назавжди залишився опосередкований його писаними текстами. Після першого знайомства я й далі стежив

за *La Psychanalyse*, а також почав інколи покликатись на Лакана у своїх текстах. Вкрай заінтригований цими запозиченнями, Альтюссер якось привів мене на один із сеансів його семінару, який тоді відбувався у шпиталі Святої Анни. Це було в 1960–1961 роках. Відтак я став першим студентом Вищої нормальної школи, який, на прохання Альтюссера, запропонував одну, а пізніше — дві статті про вчення Лакана.

Е. Р.: А Фройд? Ти його читав?

А. Б.: Звісно! Я систематично читав Фройда у свої перші студентські роки у ВНШ. Ми вважали його вчення однією з найважливіших віх, що вели до постановня гуманітарних наук, які, як багато хто вірив, мали б замінити своїм «серйозним» матеріалізмом філософський ідеалізм. Однак, попри очевидний зв'язок, я дуже швидко помітив надзвичайно суттєву різницю між його працями та вченням Лакана, яке було абсолютно новаторським.

Е. Р.: Настільки новаторським, що для багатьох інтелектуалів, зокрема й для мене, читання Лакана дуже суттєво вплинуло на сприйняття текстів Фройда. З працями Лакана я познайомилася ще до того,

як почала читати Фрейда, отож, моє розуміння Фрейда від початку було «лаканівським». Однак не потрібно ототожнювати вчення Фрейда й Лакана такою мірою, щоб вважати, ніби сам Фройд уже був лаканіанцем.

А. Б.: Так чи інакше, в моїх очах Лакан одразу постав як одна з провідних постатей інтелектуальної сцени, навіть попри те, що на той час він опублікував усього кілька статей, які було не так просто роздобути.

Е. Р.: Це було великою драмою Лакана: до 1966 року, коли були зібрані й опубліковані його *Écrits*, не з'явилося друком жодної його книжки. Усе було розкидано по різноманітних часописах і виданнях.

А. Б.: Власне, в 1966 році я викладав філософію в ліцеї Реймса. За сприяння Франсуа Реньо, який також працював там викладачем, я приєднався до редакції *Cahiers pour l'analyse*⁶, часопису лакано-марксистського спрямування, який заснувала група студентів вищих нормальних шкіл, що були трохи молодшими

6 *Cahiers pour l'Analyse* — французький часопис, присвячений сучасній теорії. З 1966-го по 1969-й було видано десять номерів журналу.

від мене. Окрім Франсуа Реньо, там були також Жак-Ален Міллер, Жан-Клод Мілнер, Ів Дюру, Ален Грорішар... У двох перших статтях, опублікованих у цьому часописі, що були здебільшого присвячені математичній логіці — одному з моїх найпалкіших інтелектуальних захоплень як того часу, так і загалом, — я експліцитно покликаюся на Лакана, хоча й, треба визнати, дещо критично, зі стриманою відстороненістю. Наприклад, я заперечую його ідею про існування суб'єкта науки; у цьому питанні я залишаюся альтюссеріанцем: наука позначає для мене радше певний асуб'єктивний процес. Майте на увазі, що тут ідеться про 1966–1967 роки... А тоді настали бурхливі дні, спровоковані подіями травня 1968-го. Вони повністю перевернули моє життя й спонукали мене на довгі роки зануритися в політичну діяльність і думку.

Е. Р.: Для тебе, по суті, читання Лакана відбувалось одночасно з певним політичним розривом, тоді як у моєму випадку воно збіглося зі структуралістським розривом.

А. Б.: Для мене все закінчилось особистим знайомством із Лаканом. Це трапилося в 1969 році. Мені

здається, для нього все було вкрай нагальним, тож і зі мною він висловив бажання познайомитися якомога швидше. Оскільки тоді я майже весь свій час віддавав боротьбі на фабриках та в гуртожитках для робітників, зі мною було вкрай складно зустрітися вдень, тому Лаканові ніяк не вдавалося порозмовляти зі мною телефоном. Однак ми все-таки знайшли час, щоб разом пообідати. Він був надзвичайно спокусливим і намагався прихилити мене до себе, вдаючись до таких самих гучних слів, як і з тобою, Елізабет: «Але чому ж ви не прийшли до мене раніше?» і т.д. Втім, я так і не долучився до ПФШ й ніколи не став аналітиком, як, зрештою, й аналізованим. Кушетку я проігнорував. У кінцевому підсумку Лакан залишився для мене радше мислителем найвищого рівня, ніж учителем-психоаналітиком. Завжди прима написаного! У такому статусі він посідає значне місце в моїх філософських працях, власне, від першої моєї синтетичної роботи «Теорія суб'єкта» (1982). Він був і досі лишається повсякчас присутнім у межах мого інтелектуального горизонту.

Журнал *Philosophie*: Чим, на ваш погляд, Лакан був важливий для філософії загалом і для вашої думки зокрема?

А. Б.: Теоретичні праці Лакана надавались до інкорпорації у мої власні філософські пошуки, оскільки займали вкрай виняткову позицію щодо питання суб'єкта. На початку 1960-х я та інші молоді філософи перебували у дуже специфічній ситуації. Як я вже згадував, я був переконаним сартріанцем. Однак із допомогою Альтюссера для мене врешті прийшов час відійти від феноменології, одним із найблискучіших представників якої був Сартр. Чому цей розрив був неминучим? Від моменту свого винайдення Гуссерлем феноменологія зводила осмислення суб'єкта до філософії свідомості. Вона закорінена у життєвий досвід, безпосередній та примітивний. Суб'єкт тут ототожнюється зі свідомістю й чітким розумінням того, що з ним відбувається. Невипадково феноменологи (скажімо, Мерло-Понті) надають виняткового значення сприйняттю: воно є найелементарнішим досвідом такого безпосереднього та інтенційного зв'язку свідомості зі світом. Понад те — і в цьому французька феноменологія виявляє себе як спадкоємиця традиційної психології, — суб'єкт осмислюється тут як певна внутрішність, з огляду на його почуття, емоції тощо. У результаті феноменологія надто зосереджується на рефлексивному «я» індивіда та його внутрішній, інтимній сфері.

Щоб звільнити мислення революційної емансипації, яке спиралось би на науку (наша «спільна програма» того часу), потрібно було відійти від такої феноменологічної моделі суб'єкта, рефлексивного й екзистенціалістського. Опертя для цього можна було знайти в гуманітарних науках, науковій об'єктивності та логіко-математичній формалізації. Одне слово, структуралізм поставав як своєрідне рятівне коло, протиставлене феноменології. Різноманітні теорії, які було об'єднано під цією етикеткою, мали принаймні одну спільну рису: усі вони так чи інакше відходили від такого традиційного поняття суб'єкта. Об'єднані під назвою «структуралізму» теорії досягли свого взірцевого вираження в «теоретичному антигуманізмі», якщо вдатись до епохальної фрази Альтюссера, або ж у «смерті Людини», як це висловив Фуко. Звісно, в такому спільному русі були можливі певні варіації та відмінності. Деякі мислителі проголошували, що суб'єкт є всього лише ілюзією, ефектом відображення більш засадничих невидимих структур, які, попри це, піддаються науковому осмисленню. Інші намагались довести, іноді під впливом Гайдеггера, що класичний метафізичний суб'єкт — це звичайнісінький ідеалістичний мотлох. Стверджувалося також, що те, що є в понятті суб'єкта

реальним, є не чим іншим, як особливою формою об'єкта. Ще інші, послідовники Альтюссера, дотримувались думки, що суб'єкт — це емблематичне поняття, ба навіть типова для буржуазної епохи категорія. Зрештою, незважаючи на відмінності в підходах, усі шляхи структуралістів у кінцевому підсумку вели до радикальної критики поняття суб'єкта.

Якими в цьому контексті є погляди Лакана? З одного боку, він бере участь у такому розриві з феноменологією, і тут важливо те, що він був добре обізнаний з теоріями Сартра й Мерло-Понті. Він належить до структуралістського сузір'я не лише тому, що звертався, і значно частіше за багатьох інших, до логіко-математичної формалізації, а й передусім тому, що зрікається рефлексивного суб'єкта як центру всього досвіду. Відповідно до притаманної йому аналітичної перспективи, суб'єкт залежить від нереклексивної та з певного погляду трансіндивідуальної структури — несвідомого, яке для Лакана є цілковито залежним від мови. Таким чином, філософія свідомості поступається місцем науці про несвідоме.

Попри це, Лакан — і в цьому полягає другий бік його виняткової позиції — не заходить так далеко, як «ортодоксальні» структуралісти на кшталт Фуко або як гайдеггеріанці на зразок Дерріди, які

вважають, що категорія суб'єкта — це не що інше, як машкара тепер уже віджилої метафізики. Лакан прагне радше зберегти цю категорію, хоча й оновивши її до самих основ. Адже для нього суб'єкт і далі залишається в самому осерді клінічного досвіду. Таким чином, Лакан рятує суб'єкта в той час, коли структуралісти завзято його атакують. Звісно, що «його» суб'єкт підпорядкований сигніфікативному ланцюгу; він розділений, невідомий самому собі, розколотий, відкритий до радикальної іншості (того, що Лакан називає «дискурсом Іншого»). І все-таки в Лакана залишається цілком послідовна потреба, навіть необхідність сформулювати теорію Суб'єкта. З огляду на це, в 1960–1970-х роках Лакан дозволив мені рухатися в ногу з теоретичним антигуманізмом, при цьому я міг зберегти вірність моїй сартр'янській юності та поняттю суб'єкта. Саме тому в той час він видавався мені чи не найважливішим сучасним мислителем. Сучасним мислителем, який зумів скористатися надзвичайно різноманітним матеріалом, щоб вибудувати власну теоретичну конструкцію.

Журнал *Philosophie*.: Елізабет Рудінеско, яка ваша думка щодо цієї лаканівської революції, що буквально струсонула як психоаналіз, так і філософію?

Е. Р.: Передусім потрібно розуміти, що Лакан перебував на своєрідному перехресті, у місці несподіваної й часто конфліктної зустрічі цих дисциплін. З одного боку, саме він допоміг філософам збагнути, що психоаналіз є носієм філософської революції. З іншого боку, він спрямував психоаналітиків до філософії. Цей другий відрух маятника видається мені вкрай важливим: Лакан живився філософією та приводив на свій семінар багатьох філософів, щоб допомогти психоаналітикам, яким, на його думку, бракувало належного інтелектуального багажу, піднятися на вищий рівень.

За його посередництва психоаналітики знову відкрили для себе філософію, а інтелектуали — психоаналіз у той час, коли ця дисципліна зазвичай тіснилася десь поміж психологією та медициною. За допомогою структуралізму письменники й шанувальники літератури, як-от я, змогли відкрити для себе важливість філософії. Це трапилося завдяки поколінню філософів, що були разом прекрасними стилістами, палко зацікавленими в літературі. Під час навчання у старших класах ліцею нічого подібного зі мною не сталося. Я по-справжньому занурилась у вивчення Спінози чи Гегеля лише після того, як прочитала Альтюссера й Фуко і почала асистувати

Лаканові на його семінарах. Мене привели до філософії праці структуралістів, пізніше — курс, який читав П'єр Машері. Я йому багато чим завдячую. Власне, ще до 1966 року, що виявився для структуралізму роком справжніх чудес, оприявнився розрив між психоаналітиками, які, слідом за Лаканом, багато черпали з філософії, й тими, що трималися від психоаналізу подалі й воліли відносити його до царини психології.

Неповторність Лакана була пов'язана з його особливим шляхом. Не потрібно забувати, що на початку кар'єри він був психіатром. А психіатрія завжди була значно сприйнятливою до філософії, ніж психологія, оскільки психологія повсякчас прагнула відмежуватися від філософії, щоб стати врешті «науковою», хоч їй це ніколи не вдасться. Як і Жорж Кангілем, Лакан не втомлювався критикувати психологію як фальшиву науку, сподіваючись одного дня привести психоаналіз до «шляхетних» дисциплін.

Висловлюючись точніше, у той час, коли Лакан почав рухатися в напрямку психоаналізу, з 1931 року і далі, більш динамічні французькі психіатричні кола сповідували феноменологічні погляди. Лакан і сам тоді належав до феноменологів, перш ніж поринув у вивчення гегельянської філософії за посередництва

Александра Кожева. Після Другої світової війни він дистанціювався від цього спадку, надавши перевагу структуралізму, і звернувся до вчення Соссюра, чому сприяли часті відвідини Якобсона та Клода Леві-Стросса і читання їхніх праць, хай би що стверджували сьогодні деякі психоаналітики лаканівської школи, які так прагнуть «ревізувати» історію, заперечуючи цей вплив, що врешті перетворюють Лакана на своєрідного самопроголошеного Фенікса, який черпав натхнення винятково із самого себе. Таких «ревізійоністів» у психоаналітичному середовищі є сьогодні чимало.

Лакан також, поза сумнівом, захоплювався думкою Гайдеггера, хоча й відійшов від його ідей після 1957 року, доказом чого є його праця «Інстанція букви у несвідомому, або Розум після Фрейда». Однак це не завадило йому й далі шукати визнання в очах Гайдеггера-людини. Втім, він рішуче виступив на боці науки, формальної об'єктивності, тоді як Гайдеггер, виходячи зі своєї феноменологічної та онтологічної орієнтації, проголошував, що «наука не мислить».

Закоріненість Лакана у сфері психіатрії має фундаментальне значення, і це твердження стосується й того, що Алєн сказав про збереження у його вченні

філософської проблематики суб'єкта. Психіатрія має справу не лише з психічними хворобами, а й, не меншою мірою, з божевільням як розпадом суб'єкта. Тож ця ідея певної чужорідності, своєрідної дезінтеграції особистості з'явилася в Лакана дуже рано, особливо зважаючи на те, що він зазнав певного впливу сюрреалістів, зокрема Сальвадора Далі. Його докторська дисертація з медицини 1932 року була присвячена історії хвороби однієї божевільної, Маргеріт Анзьє (що пізніше отримала назву «історія хвороби Еме»), потім він зацікавився історією сестер Папен, двох бездоганних хатніх працівниць, які без жодної очевидної на те причини вбили свої господарів у Ле-Мані. Лаканові вдалося продемонструвати, що параноя — і жіноча параноя передусім — є логічним божевільням, яке симулює нормальність і не викликане жодною органічною або конституційною причиною. Вона зумовлена психогенезом. Саме з огляду на це Лакан зацікавився жінками-містиками та їхніми пошуками абсолютної насолоди поза будь-якими межами розуму.

Тут ми маємо критично важливу відмінність між Лаканом та Фройдом: тоді як засновник психоаналізу лікував по суті неврози — хоча сьогодні ми й знаємо, що пацієнти, за зцілення яких він брався,

страждали від значно важчих патологій, — Лакан із головою поринув у стражденний всесвіт психозу, жіночого божевілля, параної як системи логічної думки, якщо розглядати її із суто формального погляду. Вже хоча б це, якщо я можу так сказати, вказує на філософську важливість його вчення. Не забуваймо, що Фройд не довіряв філософії, яку він охоче уподібнював до параноїчного дискурсу, тобто до логіки божевілля...

А.Б.: Повністю погоджуюся. Якщо сформулювати це трохи зухвало — неврози належать, по суті, до царини клінічної психології. Усі знають ці дріб'язкові історії про любовні невдачі, надокучливі одержимості, підступні імпотенції, які є водночас жахливо одноманітними та нудними. Я завжди захоплювався здатністю психоаналітиків, навіть якщо вони й дозволяють собі іноді подрімати, цілими днями вислуховувати ці відверті зізнання пацієнтів про власні симптоми. Це така собі форма героїзму. Невроз це ж так нудно! Тоді як божевілля переслідує філософію від самих її початків: як пояснити цю форму насильницького розчинення суб'єкта? Як зрозуміти таку гвалтовну появу радикальної інакшості? Немає сумніву, що психоз є значно цікавішим для філософії.

Е.Р.: Я маю тут у дечому зізнатися: тоді як Лакан пристрасно захоплювався параноєю, для мене великим «філософським божевіллям» — божевіллям із двома обличчями (екзальтацією та депресією), що видається мені значно захопливішим, значно літературнішим та більш творчим, — завжди була меланхолія. Саме тому мене так зацікавила постать Теруань де Мерікур⁷, цієї меланхолійної жінки, однієї з піонерок фемінізму, яка блискуче втілює революційну екзальтацію 1789 року. Власне, падіння революційних ідеалів підштовхнуло її до божевілля в 1793 році. Вона завершила життя у шпиталі Сальпетрієр, під наглядом Ескіроля. Як тут не згадати про долю Луї Альтюссера? Мене завжди вражала повна відсутність будь-якого інтересу в Лакана до цієї форми божевілля, яка, однак, викликала таке значне зацікавлення ще від часів Гомера та Арістотеля.

А.Б.: Лакан надавав параної привілейованого значення, оскільки вона значно систематичніша. Ми

7 Анна-Жозефа Теруань де Мерікур (фр. *Anne-Josèphe Théroigne de Méricourt*), справжнє ім'я — Анна-Жозефа Теруань (фр. *Anne-Josèphe Theroigne*, 1762–1817) — громадська діячка Франції епохи Французької революції, учасниця взяття Бастилії, одна з натхненниць і очільниць «походу жінок за хлібом» на Версаль 5 жовтня 1789 року.